

Research Article / Araştırma Makalesi

Türk-İngiliz Münasebetlerinde Balta Limanı Örneği Olarak Mersin-Adana¹

Mersin-Adana as an Example of Balta Port in Turkish- British Relations Treaty

Ali Can Özdoğan²

Cengiz Kartın³

<https://doi.org/10.38060/kare.1419970>

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi:15 Ocak 2024

Kabul Tarihi:5 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

Balta Limanı
Mersin
Adana
İngiltere
Yed-i Vahit

Article Info

Received:15 January 2024

Accepted:5 April 2024

Keywords:

Balta Port
Mersin
Adana
Britain
Monopoly

Citation/atıf: Özdoğan, Ali Can ve Cengiz Kartın. "Türk-İngiliz Münasebetlerinde Balta Limanı Örneği Olarak Mersin-Adana," *Kare* sayı: 17 (Haziran 2024): 8-23. <https://doi.org/10.38060/kare.1419970>

Öz: Türk-İngiliz ilişkileri Haçlı Seferlerine kadar uzanan uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak Osmanlı döneminde ilişkilerin resmiyet kazanması William Halborne'un 1582 yılında Levant Company'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilmesi ve Osmanlı idarecileri tarafından elçi olarak tanınmasıyla başlamıştır. Bu dönemden bu çalışmanın ana konusu olan Balta Limanı Muahedesi'nin imzalanmasına kadar Türk-İngiliz ilişkileri karşılıklı olarak gelişmiştir.

Napolyon Bonapart'ın 18. yüzyılın sonlarında Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını gün ışığına çıkaran önemli bir olaydır. Osmanlı Devleti, İngilizler ile ilişkisini güçlendirerek Napolyon'un Mısır'dan çıkarılmasında başarılı olsa da, işgal İstanbul ve Kahire arasında gerginliğe neden oldu. Bu dönemde Osmanlı Devleti, çeşitli savaşlara ve iç isyanlara uğraşırken, bu da İngilizler için vergisiz ticaret yapma fırsatı yaratmıştır. Osmanlı yöneticileri, İngilizlerle müzakereler yaptı. Ancak İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Mısır'la olan ilişkilerini istismar ederek, özellikle de yed-vahit yöntemiyle ticari ayrıcalıklar elde etmeyi başardılar. Bu çalışma, muahedenin hükümlerini incelemekte ve İngiliz etkisinin Osmanlı Devleti üzerindeki, özellikle de bölgenin ticari bir koloniye dönüşmesindeki etkisini araştırmaktadır. Bu dönüşümü göstermek için Mersin/Adana örneği kullanılmıştır.

Abstract: Turkish-British relations have a long history dating back to the Crusades. However, the officialisation of the relations during the Ottoman period began in 1582 when William Halborne was sent to Istanbul as the representative of the Levant Company and recognised as an ambassador by the Ottoman administrators. From this period until the signing of the Treaty of Balta Port, which is the main subject of this study, Turkish-British relations developed mutually.

Napoleon Bonaparte's invasion of Egypt in the late 18th century was an important event that brought to light the weakening of the Ottoman Empire. Although the Ottoman Empire succeeded in removing Napoleon from Egypt by strengthening its relations with the British, the invasion caused tension between Istanbul and Cairo. During this period, the Ottoman Empire was engaged in various wars and internal rebellions, which created an opportunity for the British to trade tax-free. The Ottoman rulers held negotiations with the British. However, the British managed to obtain commercial privileges by exploiting the Ottoman State's relations with Egypt, especially through the yed-vahit method. This study analyses the provisions of the treaty and investigates the impact of British influence on the Ottoman Empire, particularly on the transformation of the region into a commercial colony. The case of Mersin/Adana is used to illustrate this transformation.

¹ Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SLO-2021-11552 kodu ile desteklenmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, alicanozdogannn@icloud.com

³ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cengizkartin@gmail.com

Giriş

19. yüzyıl, yaygın olarak Avrupa'nın siyasi ve ekonomik gücünü dünya genelinde konsolide etmesi ile tanınmaktadır. Bunun yalnızca Avrupa üzerinde değil, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarında da büyük etkileri olmuştur ve uluslararası ilişkiler ve iktisadi yapı sistemi üzerinde uzun soluklu izler yaratmıştır. Dönemin en kayda değer gelişmelerinden biri, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan 1838 tarihli Balta Limanı Muahedesi'dir. Bu muahede, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine ve İngiltere'nin ticaret alanındaki küresel hâkimiyetine damgasını vuran mühim bir aşama sayılmaktadır.

19. yüzyılın başlangıcında Osmanlı Devleti hem içeride idarî ve malî bakımdan karşılaştığı önemli güçlüklerle hem de dışarıdan maruz kaldığı baskılarla boğuşmak mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı idaresi, devleti modernleştirebilmek ve Batılı devletlerle yarışabilmek için, başta dış politika olmak üzere birçok alanda reform hayata geçirmiştir.

İngiltere ise, endüstri devrimiyle kazandığı avantaj sayesinde küresel çapta önemli ticaret aktörlerinden birisi haline gelmiştir. Sanayisini besleyecek hammadde ve ürünleri için yeni pazarlara ihtiyaç hisseden İngiltere, rotasını stratejik konumuyla ve sahip olduğu kaynak zenginliğiyle dikkat çeken Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir.

Balta Limanı Muahedesi, Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin karşılıklı ihtiyaçları ve ortak çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik modernleşme yolunda adımlar atmasını ve İngiltere'nin Osmanlı pazarına erişimini kolaylaştırmıştır. Muahedenin temel hükümleri kapsamında, Osmanlı Devleti'nin İngiliz mallarına yönelik uyguladığı gümrük vergilerinin azaltılması ve İngiltere'nin Osmanlı topraklarında yapacağı ticaret için geniş imkânlar elde etmesi yer almaktadır.

Balta Limanı Muahedesi, İngiltere'nin iktisadi açıdan genişlemesine büyük ölçüde hizmet etmiştir. İngiltere'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmaya ve bölgedeki ticari üstünlüğünü yerleştirmesine de imkân tanımıştır. Dahası, İngiltere'nin küresel ticaret ağının yaygınlaşmasına ve dünya üzerindeki hâkim konumunu sağlamlaştırmasına da katkıda bulunmuştur.

Ticaret muahedesi, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret açığının büyümesi açısından bir kırılma noktasını teşkil etmiştir. Düşük gümrük tarifeleri ve ticari kolaylıkların devreye sokulması, Osmanlı iktisadi yapısını değiştirerek yerli üreticilerin İngiltere'den ithal edilen ucuz ürünlerle rekabet etmelerini zorlaştırdı. Bu durum ise Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilerken, birçok yerel işletmenin kapanmasına neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı elitleri ve tüccarları için ticaret alanında kötü tecrübeler neden olmuş ve Osmanlı Devleti içerisinde sosyal dengelerde olumsuz değişimlere sebebiyet vermiştir.

Balta Limanı Muahedesi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu batılılaşma yolundaki paradoksları ortaya çıkarmıştır. Bu, modernizasyon ve dış dünyayla entegrasyon ile geleneksel kalıpların muhafazası ve yurtiçi endüstrinin zayıflatılması arasındaki çatışmayı içermektedir. Söz konusu çelişkiler, Osmanlı Devleti'nin bu dönem politikalarının tanımlayıcı özelliklerinden birini oluşturmuştur. Muahede, Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenadaki konumunun değişimini ve Avrupalı devletlere duyduğu ihtiyacı göstermektedir.

Balta Limanı Muahedesi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki iktisadi münasebetleri etkilediği gibi aynı zamanda bölgesel ve küresel dengelerin şekillenmesinde de büyük önem taşımıştır. Bu muahede, 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşen uluslararası ticaret ve siyaset tarihinin akışında önemli bir yer tutmaktadır. Balta Limanı Muahedesi, modern dünya tarihi açısından da önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

İlk Osmanlı-İngiliz Münasebetleri ve Balta Limanı'na Giden Sürecin Siyasi Değerlendirmesi

İngiliz Tüccarlar gruplaşarak tehdit unsurlarına karşı kendilerini daha etkili bir koruma altına alabilmek adına XVI. yüzyılda şirketler oluşturup ortak faaliyet göstermenin bireysel olarak ticareti sürdürmekten daha güvenli ve kârlı bir yol olduğunu keşfetmişlerdir. Bunun temel nedeni, o dönemde korsanların tek tek gemilere saldırı düzenlemesini kolaylaştıran resmi donanma teşkilatlarının noksanlığından kaynaklanmaktadır. Şirket biçiminde hareket etmek tüccarlara daha çok kazandırıyor, zira bu surette hem deniz aşırı ülkelerde büyük çapta tesisler kurulabilmekte, hem de İngiliz hükümetinden karşılığında daha geniş ruhsatlar alınabilmekteydi. Tam da bu düşüncenin ürünü olarak büyük "İngiliz İmtiyazlı Şirketler" kurulmuştur. XVI. yüzyılda oluşturulan Moskova, Venedik, Türk, Doğu Hindistan ve Venedik ticaret şirketlerinin tamamına yakını muhakkak surette bu şirketlerin bir ya da daha fazla ortağıyla bağlantılı

çalışmışlardır. Esasen, sonraki şirketlerin pazarlarına götürdükleri ana mal yünlü kumaştı. Dönüşlerinde ise ülkenin rekoltesine bağımlı olarak ipek, pamuk, k rk ya da baharat taşıyorlardı. İngiltere'nin bu kumpanyalardan kazanımları sadece bunlarla sınırlı kalmıyordu. XVI. yüzyılda kurulan ve Uzak Doğu ticaretiyle meşgul olan kumpanyalar aracılığıyla doğunun, XVII. yüzyılda kurulan ve Amerika kıtasının ticaretiyle meşgul olan kumpanyalar marifetiyle de batının h kimi konumuna yükseldi. Bu bölgeler ancak XVIII. yüzyılın sonlarında ticaret pazarları konumundan çıkarak siyasi varlık haline geldiler ama gerçekte denizaşırı topraklardaki Anglosakson tahakkümünün kökenleri Elizabeth dönemine ve onun kurduğu şirketlerin faaliyetlerine kadar götürülebilir. Şirketlerin yapılanmasında yeknesaklık bulunmuyordu. Temel hatlarıyla şirketler kendi i lerinde ikiye ayrılmaktaydı.  yelerinin şirketin seferlerine kendi masrafları, k rları ve zararları ile d hil olduğu "düzenlenmiş şirketler" ve üyelerinin kaynaklarını bir havuzda toplayarak sefer masraflarını, k rlarını ve zararlarını katkıları oranında b l şt ğ  "anonim şirketler" biçiminde bulunuyordu. Bunlardan birincisi yakın mesafelerdeki ticarete yaygın iken, ikincisi önemli sermaye ve uzun bekleme süreleri gerektiren uzak mesafelerdeki seyahatlerde tercih ediliyordu. Ayrıca, XVI. yüzyılda anonim şirket statüsünde faaliyet yürütmüş olan Türkiye Kumpanyası da tarihsel bakımdan önem kazanmaktadır. Türkiye ve İngiltere arasındaki siyasi ilişkilerin pek yakın olmamasına karşın, İngiliz tüccarlar XVI. yüzyılın başlangıcından beri Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Başlangıçta İtalyan tüccarlar İngilizlerin simsarlığını yapmışlardır. Başta Venedik ve Floransa gibi devletler, Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinden satın aldıkları ürünleri kendi pazarlarında İngilizlere satmışlardır. İngiliz tüccarların Akdeniz'deki ilk girişimleri, Floransa'nın ticari merkezi olan Pisa'da bir ticaret şirket kurmalarıyla gerçekleşti. Bu bölgedeki ticaret, Floransalıların Mısır ve İstanbul'dan taşıdıkları emtiaya dayanmaktaydı. Üstelik İngilizler, henüz Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olmayan Sakız adası ve Girit gibi bölgelerle de ticari ilişkilerde bulunmuşlardı. Baptista Justiniano adlı Cenevizli bir tüccar, 1513 tarihinde Sakız Adası'nda İngiliz konsolosu sıfatıyla hizmet vermeye başladı. Konsolos olarak rolünün esas itibarıyla kendi organizasyonunun ve diğer birçok tüccarın temsilciliği niteliğinde bulunduğunu belirtmek yerinde olur. 1530'dan itibaren bu görevi bizzat İngilizler devralmış olup, bunlardan ilki Dionysius Harris'tir. Yalnız, İngilizlerin henüz tam olarak İstanbul'da varlık gösterememişlerdir. XVI. yüzyılın ortasında kurulmuş olan Moskova Kumpanyasının  yelerinden olan Anthony Jenkinson, Osmanlı Devleti ile direkt olarak ticari ilişkiye başlayan ilk İngiliz tüccar olarak bilinmektedir. 1553 tarihinde Kanun  Sultan Süleyman'dan kendisine Venediklilere ve Fransızlara vergi ödemekten muaf tutan ve ticarete onlarla aynı haklara sahip olduğunu belirten bir ferman verilmiştir. Jenkinson'un çabalarından sonra, onun elde ettiği başarının nasıl tekrarlanabileceğine ilişkin bilgi eksikliği dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yapılan aracısız ticaret faaliyetler durmuştur. Sonuç olarak, yaklaşık yirmi yıl süreyle İngilizler, düzensizlikleri sebebiyle  c nc  bir devletin korumasını aradılar. Bu mutabakat,  c nc  devletin İngiliz kazançlarının belli bir payıyla zenginleşmesiyle sonuçlanmıştır.

1575 tarihinde Sir Edward Osborne ve iş ortağı Richard Staper, durumu değerlendirmeleri ve gelecekte ortaya çıkabilecek zararlı durumu hafifletmek için yapılacak girişimlerin altyapısını hazırlamaları için iki adamlarını karayoluyla İstanbul'a gönderdiler. Adamlarından biri, efendilerinin temsilcisinin gelecekte sıcak bir şekilde karşılanmasını sağlamak için bir buçuk yıl boyunca İstanbul'da kaldı.1 Temmuz 1578'de Sir Edward Osborne ve Richard Staper'ın temsilciliğini üstlenen William Harborne, bir hizmetk r refakatinde İstanbul'a gitmek üzere harekete geçmiştir. Hamburg, Polonya, Efl k ve Buğdan'dan geçerek 28 Ekim 1578'de İstanbul'a ulaşmışlardır. Harborne, temsilciliğini yaptığı ticaret organizasyonu lehine imtiyazlar koparmayı başardığı gibi, Sultan'dan Kraliçe'ye hitaben bir mektup aldı ve bu da III. Murat ile Elizabeth arasındaki önemli yazışmaların kurulmasına yardımcı oldu. Mektupların ilki 15 Mart 1579 tarihlerinde gönderilmiştir. Kraliçe Elizabeth, bugüne kadar yapılan ticaretin aracı ülkelere zenginleşme sağladığını ileri sürüyordu. Eğer Sultan İngiliz tüccarların serbest ticaret yapabilmelerine müsaade verirse, böylece her iki tarafın da bundan kazançlı çıkabileceğini belirtmiştir. Kraliçe, bunun karşılığında Türk tüccarları destekleyeceğine ve Sultan ile sadık bir dostluk sürdüreceğine dair söz vermiştir. Sultan'dan alınan iznin akabinde, gelecek ticareti organize etme görevi İngiltere'ye verilmiştir. 11 Eylül 1581'de Kraliçe tarafından Edward Osborne ve Richard Staper  nc l ğ nde Türk Kumpanyasının oluşturulmasına olanak tanıyan bir talimatname çıkarıldı. Yedi yıllık bir süre zarfında, Osmanlı Sultanı'nın egemenliği dahilindeki tüm ülkelerle ticaret hakkı ve gerekli görüldüğünde bunu düzenleme yetkisi verilmiştir. Eğer bir tüccar söz konusu hakkı  iğnerse, gemisine ve mallarına el konulacağı ve hükümdar ile kumpanya arasında taksim edileceği kararlaştırılmıştır. Buna karşılık kumpanya, Türkiye'deki büyükelçilerin, konsolosların ve tercümanların giderlerini üstlenmek ve Türk h k metiyle anlaşmazlıklardan doğabilecek herhangi bir zararı karşılamakla yükümlüydü. Ayrıca Kumpanya, İngiliz hazinesine yıllık 500 sterlin gümrük vergisi sağlayacak miktarda mal tedarik edeceğini garanti etmekteydi. Ek olarak, yola çıkmadan evvel donanma komutanlığının teftişine tabi olmak kaydıyla, gemileri için top ve mühimmat tedarik edeceklerini de

bildirmişlerdir. Açık denizde korsanlık karşıtı düzenlemeleri ihlal etmenin bütün ruhsat haklarının ellerinden alınmasıyla neticeleneceği hükme bağlanmıştır. Son olarak, yedi senelik bir periyodun tamamlanmasının takiben ilgili tarafların karşılıklı anlaşmasına bağlı olarak imtiyaz fermanı yedi sene daha uzatılabilecektir.

Türk Kumpanyasının elçileri İstanbul'a yerleştikten sonra Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinde temsilcilikler açmaya başlamışlardır. İlk açılan konsolosluklar İskenderiye, Halep ve Cezayir'deydi ve aralarında önemli İzmir konsolosluğunun da yer aldığı pek çok sayıda konsolosluk da daha sonra ilave edilmiştir. Sonuç olarak, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdiği ticari faaliyet zamanla gelişip güçlenmeye başlamıştır. ⁴

"Armada" olarak tanınan İspanyol donanması ile İngiltere arasında 1588 tarihinde yapılan deniz savaşında İspanya önemli bir yenilgi yaşadı. Bu savaş sonucunda İngiltere, denizcilik ve donanma açısından önemli bir üstünlüğe kavuşarak dünya arenasında etkili bir oyuncu hâline dönüşmüştür. Bu olay sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki münasebetler, ortak politikalar doğrultusunda giderek artmıştır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkiler 1699 tarihine kadar dostane bir şekilde seyretmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1620'den 1683'e kadar olan dönemde zirvesini yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1683'teki başarısız Viyana Kuşatmasının akabinde Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik'in teşkil ettiği Kutsal İttifak'a karşı savaşın son bulması için İngiltere aracılık yapmıştır. Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte iki devlet arasında diplomasi açısından bir dönemeç oluşmuştur. Osmanlı Devleti, 1699 tarihinde Kutsal İttifak ile ve bundan bir sene sonra da Rusya ile antlaşma gerçekleştirmiştir. Rus Çarlığı ile yapılan İstanbul Antlaşması, Osmanlı Devleti için mühim toprak kayıplarının gerçekleştiği ciddi bir antlaşmaya vesile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasıyla birlikte Rus Çarlığı bölgedeki yükselişini sürdürmeye başlayan yeni bir aktör konumuna yükselmiştir. ⁵

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasının öncesinde İngiltere, ticari çıkarlarını gözetebilmek için Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Ancak antlaşmanın imzalanmasının ardından İngilizlerin yaklaşımında değişim yaşanmıştır. İngiltere, Kutsal İttifak devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Karlofça Antlaşması'nın imzalanabilmesi amacıyla yoğun gayret göstermiştir. Bunun öncelikli nedeni ticari endişeler olurken İngiltere'nin Akdeniz ticaretinde savaş süresince belirgin bir gerileme ve küçülme meydana gelmesidir. ⁶

Rus Çarlığının I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere ulaşmaya dönük hamleleri İngilizleri telaşa sevk ediyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus Çarlığının sıcak denizlere açılmaya dair yürüttüğü çalışmalar, İngiltere nezdinde endişe yarattı ve bu doğrultuda İngiltere'nin ana politikası Rusların bu denizlerde ticaret yapmasına mâni olmaya yönelik politikalar izlemek yönünde şekillendi. Özellikle de 1774 Küçük Kaynakça Antlaşması akabinde İngilizlerin rahatsızlığı tepe noktasına ulaşmıştı. İngiltere, Rus Çarlığının özellikle Karadeniz ve Akdeniz'deki deniz ticaret hacmini artırma politikasından oldukça huzursuz olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 1787'de Özi Kalesi'nin düşmesi ise İngiltere'nin Rus aleyhtarı tutumunu iyice su yüzüne çıkarmıştır. ⁷

Fransız İhtilali'nden sonra Napoleon, İngiltere'yi Fransa'nın bölgedeki başlıca rakip gücü sayıyordu. Hedefleri İngilizleri Akdeniz'den, Süveyş bölgesinden ve Kızıldeniz'den temizlemek, İngiliz ticaret mevkilerini ellerinden almak ve egemenliklerine resmen son vererek, Fransa'nın üstünlüğünü tesis etmektir. Fransız hâkimiyetini gerçekleştirmek amacıyla en kısa yol Mısır'ın işgali görülüyordu. 1798 Mart ayında Napoleon, İngilizlere karşı doğudaki Fransız nüfuzunu kuvvetlendirmek için Mısır'a birlik çıkarmakla görevlendirilmişti. Plan, Fransa'yı Akdeniz'de güçlü konuma taşıyacak bir sömürge idaresi kurabilmektir. Osmanlı Devleti, Fransızları Mısır'dan söküp atmaya muktedir olamayınca, Fransa Mısır'ı ele geçirdi. Fransa'nın Mısır'ı işgali, başta İngiltere olmak üzere ittifakların oluşturulmasını kolaylaştırmıştı. Rusya, Akdeniz'deki ilgisinden dolayı Fransa'nın hamlelerinden rahatsızlık duyuyor ve Fransa'ya karşı oluşan ittifak içine giriyordu. ⁸

Bu yeni tehdit, İngiltere ve Osmanlı Devleti'ni birbirine daha da yaklaştırdı. Fransız Devrimi, Rusya'nın pozisyonunu geçici süreliğine etkilemiş ve Fransa'ya karşı İngiltere ile ittifak oluşturmasına sebebiyet sağlamıştır.

⁴ Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* IX, sayı: 1-2 (1951): 4-17. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000000953.

⁵ Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri," *Journal of Anglo-Turkish Relations* 1, sayı: 1 (20 Ocak 2020): 14-15.

⁶ Selim Hilmi Özkan, "2. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* sayı: 18 (20 Haziran 2015).

⁷ Karaca, "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri," 15-16.

⁸ Kamil, Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)," *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10, sayı: 2 (2008): 153-54.

Mısır'ın işgali nedeniyle Osmanlı Devleti, Rus Çarı'ndan yardım talebinde bulunmak mecburiyetinde kalmıştı. Sultan III Selim, Rus gemilerinin Boğaz'dan geçmelerine ve Büyükdere açıklarında demirlemelerine müsaade etmiştir. Ardından 23 Aralık 1798'de Rus Çarlığı ile bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Benzer biçimde 5 Ocak 1799'da İngiltere ile de bir ittifak antlaşması yapılarak Fransa'ya karşısında yeni bir denge politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreç Yunan bağımsızlık hareketine değin varlığını korumuştur. ⁹

Yunanistan tesis edilmiş, Eflak-Boğdan ve Sırbistan ise görünürde Osmanlı hâkimiyetini tanımışlardır. Ayrıca, Fransa 1830'da Cezayir'i işgal etmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti, düvel-i muazzamanın izlediği siyaset yüzünden elinden koparılan Mora ve Cezayir'in sızısını hâlen yüreğinde taşıırken Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ayaklanmasıyla derinden sarsıldı. ¹⁰ 1831-1841 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin başına ciddi dertler açan Mehmet Ali Paşa ayaklanması, önceleri bir iç meseleymiş gibi ortaya çıksa da sonradan Avrupalı devletler açısından da önemli bir mesele hüviyeti kazanmıştır. ¹¹

Mayıs 1836 tarihinde İngiliz asıllı Churchill, av yasağının olduğu bir zamanda halka açık alanda avlanırken Defterhane Kâtibi Necati Efendi'nin oğlunu sekiz yerinden yirmi kadar saçma ile yaralamıştır. Kadıköy'de meydana gelen bu olay sonrası Üsküdar Karakolu'na götürülen Churchill suçlu bulunarak tutuklanmıştır. Olayı haber alan İngiliz Büyükelçisi Ponsonby, elçilik baş tercümanı Büyük Pizani aracılığıyla Akif Efendi'den Churchill'in salınmasını istemiş, fakat Akif Efendi tarafından kabul edilmemiştir. ¹² Bu olay, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında diplomatik krize sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hem içerde hem de dışarda türlü türlü sıkıntılarla uğraşmasını fırsat bilen İngiltere, bu hadiseyi kendi lehine çevirmiştir.

Osmanlı Devleti, Mısır meselesi konusunda İngiltere'nin kendi aleyhine tavır alacağı hassasiyetiyle Hariciye Nazırı olan Akif Efendi'yi görevinden alıp bir subayını da cezalandırmak suretiyle Churchill sorununun çözümüne ilişkin adım atmak zorunda kalmıştır. Yine, Churchill'e on bin kantar zeytinyağı alabilme ayrıcalığı ve pırlantalı iftihar nişan takdim edilmiştir. ¹³ Ayrıca hadise bununla da yeterli kalmayıp Churchill'e Temmuz 1840 tarihinde Ceride-i Havadis gazetesini çıkarması için izin verilmiştir. ¹⁴

Churchill hadisesinin halledilmesinin üzerine Osmanlı ve İngiltere siyasi ilişkilerinde iyileşmeler yaşanmış ve sonunda devletin iktisadi nizamını kökten değişime uğratabilecek olan Balta Limanı'nda bir ticaret muahedesi imzalanmıştır. ¹⁵

Balta Limanı Muahedesi'nin İktisadi Yönden Değerlendirilmesi

İngiltere'de Sanayi İnkılabını hazırlayan olaylar Coğrafi Keşiflere kadar götürülmüş olsa da en önemli atılım Victoria döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde makineleşmenin hızla yaygınlaşması işlevsel fabrikaların çoğalmasına sebep olmuştur. Sanayi sektörü özellikle üretim araçlarında hızla gelişmiştir. Bu dönemde İngiliz burjuvazisi güçlenmişti ve 19. yüzyılın önemli bir gücü olarak dikkat çekmiştir. Bastiat bu konu hakkında "*İngiltere'nin önceden 50 sömürgesi vardı bugün ise bir tane kalmıştır. O da dünyanın kendisidir*" diyordu. İngiltere, 19. yüzyılın en güçlü ticari güçlerinden biri olup aynı zamanda dünyadaki en büyük sömürgeci imparatorluk unvanına da sahipti. Bu nedenle, İngiltere maliyesi, sömürgecilik ve deniz ticaretine dayalı bir yapıya sahipti ve bu faaliyetlerin yanı sıra uzmanlaşma ve uluslararası iş bölümü de maliye kalemlerinde önemli bir yer tutuyordu. Tüm bunlar İngiltere'nin ithalat ve ihracat yapmasını kolaylaştıran faktörleri oluşturuyordu. ¹⁶ İngiltere, dış ticaret yatırımları ve bunların getirdiği gelişmelerin merkezi olma özelliğine sahipti. Bu özelliği sayesinde ticareti ve özel bunu destekleyen yasaların da çıkartılmasını desteklemiştir. ¹⁷ Max Weber'in kalkış olarak nitelendirdiği iktisat hamlesi de bunu içermektedir. Weber'e göre İngiltere'de, sanayinin gelişmesi ve verimliliğin artmaya başlaması, modern bilime önem vererek aydın sınıfının ortaya çıkarmasını

⁹ Karaca, 16.

¹⁰ Nedim İpek, "Churchill Vak'ası (1836)," *Belleten* 59, sayı: 226 (1995): 661.

¹¹ Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)," *Otam (Ankara)* (1995): 207. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000243.

¹² İpek, "Churchill Vak'ası (1836)," 667-70.

¹³ İpek, 707.

¹⁴ İpek, 711.

¹⁵ İpek, 713.

¹⁶ Michel Beaud, *Histoire du Capitalisme 1500-2010* (İstanbul: Yordam Yayınları, 2015), 131-155.

¹⁷ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1997), 338-340.

beraberinde getirmiştir.¹⁸

Modern sanayi sistemi olarak bilinen buhar makinesiyle üretim, İngiltere'de 18. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktı ve sanayi sistemini destekleyerek geliştirdi. İngiliz savaş gemileri, İngiltere'nin rakiplerini sömürge pazarlarından uzak tutarken, bu pazarları İngiliz ticaretine açmıştır. Güney Amerika sömürgelerinin, İngiltere tarafından ele geçirilmesi, Hindistan'ın aşamalı olarak İngiliz yönetimine girmesi, bu uçsuz bucaksız topraklardaki insanları İngiliz ürünlerine yönlendirmiştir. Böylece, İngiltere evinde uyguladığı koruma sistemini serbest ticaretle tamamladı ve diğer ülkeleri müşteri olmaları için zorladı. Bu iki sistemin birleşimi sayesinde, 1815 savaşları sonrasında İngiltere, dünya ticaretinin varsayılan tekeli koruyarak, önemli sanayi dalları bakımından önde gelen bir ülke haline geldi. Bu tekel, barış yıllarında İngiltere'nin dünya ticaretine daha da yayılıp güçlenmesini beraberinde getirmiştir. İngiltere'nin gerek barış döneminde gerekse savaş dönemlerinde elde ettiği üstünlük her yıl daha da artmış ve tüm olası rakiplerinin arasındaki mesafe hep daha da açılmıştır.

İngiltere için işlenmiş ürünlerin sürekli artan miktarlarının ihracı, sanayinin sürdürülebilirliği açısından hayati bir önem taşıyordu. Ancak, bu durum fark edilmiş olsa da iki engel bu yol üzerinde bulunuyordu: Diğer ülkelerin yasaklayıcı/koruyucu yasaları ve İngiltere'den tahıl ve hammadde ithaline yönelik vergilerdi. Diğer ülkeler İngiltere'ye en çok tarım ürünleri ve hammadde gönderirken, İngiltere'den işlenmiş ürün alıyorlardı. Bu durum, İngiltere'nin tahıl ve hammaddeler üzerindeki koruma vergilerinin yürürlükten kaldırılması talebini doğurmuş ve aynı zamanda yabancı ülkelerin İngiliz tüccarlardan topladıkları ithalat vergilerinin de yürürlükten kaldırılması veya azaltılması talebini doğurmuştur. Gümrük vergileri yürürlükten kaldırıldığında, tahıl ve diğer hammaddeler serbest ticarete kullanılabilir hale gelecekti. Bu durum, İngiltere'yi dünyanın en büyük imalat merkezi haline getirecek ve İngiltere'nin bu hayalinin parolası "serbest ticaret" olacaktı.¹⁹

18. yüzyıl sonlarından itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'nde ticari ve ekonomik yatırımlarını arttırmış ve bu yatırımlarını 1838 senesinde imzalanan Balta Limanı Muahedesi ile düzenlemiştir. Bu muahede ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nde siyasi ve ekonomik faaliyetlerine daha geniş bir alan açarak yeni bir biçim ve içerik kazandırmıştır.²⁰

1838 Balta Limanı Muahedesi'nden önce İngiltere ile yapılan ilk gümrük tarifesi Hicri 1209 (1794-1795) senesinde yapılmıştır. Gümrük tarifelerinin yenilenme süresi Osmanlı Devleti'nde 14 yıl olarak kabul edilirdi. Ancak bazen devletlerin itirazları sonucu bu sürede değişiklik yapmak mümkündü. İngiltere elçisi Arbuthnot, diğer devletlere göre fiyatların yüksek olduğu gerekçesiyle 12 Ocak 1806 senesinde gümrük tarifelerinin yeniden düzenlenmesini talep etmiş, Osmanlı Devleti de bu talebi yerinde bulmuştur. Böylelikle gümrük tarifesi yenilenmiştir. Bir sonraki gümrük tarifesi 1820 senesinde yenilenmiştir. Fakat bu gümrük tarifesinin süresi 1834 senesinde bitmiş olmasına rağmen İngiltere ile 1838'de gümrük tarifesi yenilenebilmiştir. Sebebi ise İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde iyi kârlar elde etmesi ve Bâb-ı Âli'nin gücünün gümrük vergilerinin azalmasıyla güçsüzleşeceğini görmesidir. İngiltere gümrük tarifesinin yenilenebilmesi için gümrük vergilerinin bir miktar yükseltilmesi karşılığında tekel (yed-i vahit) sisteminin kaldırılması şartını koşturmuştur. 1836 senesinde görüşmeler başlamıştır.²¹ Osmanlı Devleti'nden müzakereye katılmak için murahhas²² tayin edilenler; Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Başvekalet Muavini Mustafa Kâni Bey ve Hariciye Nezareti Müsteşarı Mehmed Nuri Bey'dir. İngiltere'nin murahhas olarak tayin ettiği kişi ise Ponsonby'dir.²³ Balta Limanı Muahedesi iki kısımdan oluşmaktadır. I. Kısım (esas) 7 maddeden oluşurken II. kısımdaki (zeyl) hükümler ise 3 maddeden müteşekkildir.

I. Kısımın Birinci Maddesi: Önceden yapılmış olan antlaşmalardaki ayrıcalıklar bundan sonra da korunacaktır. Diğer devletlerin tüccarları ve gemileri için tanınmış veya ileride tanınabilecek haklar, İngiltere tüccarları ve gemileri için de geçerli kabul edilecektir.

I. Kısımın İkinci Maddesi: İngiliz tüccarlar ve hizmetinde bulunanlar Osmanlı Devleti'nin topraklarında işlenen veya

¹⁸ İshak Torun, *Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi* (İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2003), 42.

¹⁹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine*. 1. Baskı. (Ankara: Notabene Yayınları, 2014), 9-25.

²⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 42.

²¹ Mübalat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1850)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 335-38.

²² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 817.

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Muahede 199.; Name-i Hümayun Defteri, XI, 189-190, hkm. 228

yetiştirilen her türlü malı satın alma ruhsatını elde edeceklerdir. Tek-el (yed-i vahit) usulü kaldırılacaktır. Tezkire isteme usulünden vazgeçilecektir.

I. Kısımın Üçüncü Maddesi: İngiliz tüccarı, Osmanlı tüccarları ile aynı hakka sahip olacaktır.

I. Kısımın Dördüncü Maddesi: İngiliz tüccarlar, aldıkları malları iskeleden gemiye yüklerken %3 gümrük vergisi ödeyecekler ve malı iskelede alırlarsa da yine %3 gümrük vergisi ödeyeceklerdir. Yurt dışına çıkarılacak malı üretim yerinden alınıp iskeleye getirirse âmediyye vergisi olarak %9 ödeyecektir. Eğer âmediyye vergisini ödeyen İngiliz tüccar malı başka bir iskeleye götüreceği olursa sadece reftiyye vergisini ödeyecektir.

I. Kısımın Beşinci Maddesi: İngiliz Tüccarların, eskiden İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçecek gemilerine “*izn-i sefîne*” müsaadesi verilirdi ve bu geçiş izninin verilme süresi uzun olabiliyordu. Sözde vakit kaybını önlemek ve sürenin en az düzeye indirilmesi şartını koşan “*izn-i sefinelerin süratle verilmesinin temini*” istenmiştir.

I. Kısımın Altıncı Maddesi: Muahedenin hükümlerinin “*her sınıf halk tarafından tatbik ve riayet olunacağına dairdir.*” Hükümlerin Osmanlı topraklarında uygulanacağı belirtilmiştir. Fakat muahedede “*Avrupa ve Asya kıtalarındaki memleketler*” dendiği halde İngiltere, Mısır’ı da için içine katmıştır.

I. Kısımın Yedinci Maddesi: Muahede 7 sene yürürlükte kalacaktır. Taraflar arasında birinin yenilenmesi için başvurusu halinde yeniden düzenlenecektir. Eğer ki taraflar 7 sene 6 ay içerisinde yenilenmesi için bir talepte bulunmaz ise muahede tekrar 7 yıl geçerli olacaktır.

II. Kısımın Birinci Maddesi: İngiliz tüccarlar, mallarını hangi yol²⁴ ve vasıta ile gelirse gelsin Osmanlı Devleti’nin sınırlarına girebilmesi için kıymeti üzerinden %3 gümrük vergilerini ödemeleri gerekmektedir. İngiliz tüccarlar malı iskelede veya sınırlar içinde sattığı takdirde ikinci vergi adıyla %2 gümrük vergisini ödeyeceklerdir.

II. Kısımın İkinci Maddesi: İngiliz tüccarlara, ithal edilen ürünlerin ticaretini de serbestçe yapabilmeye imkânı tanınmıştır.

II. Kısımın Üçüncü Maddesi: İngiliz tüccarlarına ait gemiler, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerken aktarma yapabilecek ya da ürünler karaya çıkarılıp tekrar yüklenebilecektir. Böyle bir durum söz konusu olursa hisse ya da vergi talep edilmeyecektir. İngiliz tüccarının elinde mal kalırsa ve başka bir devlete gönderecek olunursa %3 gümrük vergisinden başka bir vergi ödenmeyecektir.

Balta Limanı’nda imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi, 8 Ekim 1838 senesinde İngiltere Kraliçesi Victoria tarafından onaylanmıştır. Osmanlı Devleti’nin Sultanı II. Mahmud tarafından da bir ay sonra yani Kasım 1838’de onaylanmıştır.²⁵

Bu muahede, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ndeki ticaretini serbest bırakırken, Osmanlı Devleti’ni İngiltere’ye açık bir pazar haline getirmiştir. Muahede sayesinde, İngiltere, Osmanlı Devleti’nde istediği malları satabilecek ve istediği yerel ürünleri satın alabilecekti. Bu anlaşmanın sonucu olarak Osmanlı Devleti’nin ekonomisi, giderek Avrupa’nın endüstriyel devletlerine teslim olmuştur. Bu değişim politik rejimi de kapitülasyonlara bağımlı hale getirmiştir. Bu anlaşmanın sonuçları, Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına ve güç kaybetmesine de neden olmuştur.²⁶ Öncesinde uygulanan yed-i vahit olarak adlandırılan tekel sisteminde, devlet bir malın dış ticaretini, özellikle de ihracatını, bir özel kişinin tekeline bırakıyordu. Ayrıca, belirli hammaddelerin veya gıda maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda, malların ihracatını yasaklayabiliyordu. Olağanüstü dönemlerinde, hazineye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete yüksek vergiler uygulanabiliyordu. Balta Limanı Muahedesi ile, bu yed-i vahit düzeni kaldırılmış ve devlet olağanüstü vergiler ya da sınırlamalardan vazgeçmiştir. Böylelikle devlet, ekonominin çıkmaza girdiği zor günlerde önemli bir gümrük varidat kaynağını kaybediyordu. Bu muahede iç ticareti oldukça etkilediği kadar dış ticareti de etkisi altına alıyordu. Osmanlı Devleti, İngiltere ile birlikte kendi gümrük vergilerini belirlemeyi bir nizam olarak kabul ediyor ve bu sebeple bağımsız bir dış ticaret politikası gütmeye başladığından da vazgeçiyordu.²⁷

²⁴ Balta Limanı Muahedesinin İngilizce nüshasında “*overland*” (karadan) ibaresi kullanılmıştır. Sir Henry L. Bulwer, 19 Ağustos 1838 senesinde bu durumu İngiliz Ticaret Nezareti’ne rapor ederek bildirmiştir. (TNA, FO 78/332, 19 Ağustos 1838) 26 Eylül 1838 senesinde muahedeye “*overland or by sea*” olarak düzeltilmiştir. (TNA, FO, 78/ 350 26 Eylül 1838)

²⁵ Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, 135-147.

²⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2006), 143-145.

²⁷ Şevket Pamuk, “19. yy’da Osmanlı Dış Ticareti” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 161-166.

Tarihçi İssawi'nin "Türkiye Ekonomik Tarihi" kitabında, 1838 Balta Limanı Muahedesi'nin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin ticaret rejiminin "dünyadaki en serbest rejimlerden biri" olduğunu dile getirmektedir.²⁸ Fakat unutulmaması gereken hususlar vardır. Osmanlı Devleti'ni İngiltere ile ticaret muahedesi yapmaya zorlayan şartlar da olmuştur. 1790 ve 1815 seneleri arasında meydana gelen harplerin tamiri oldukça zor olmuştur. Ayrıca Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesi, 1827-1828 Osmanlı-Rus Savaşı, 1821 Mora ayaklanmasının başlaması ve sonrası Akdeniz'in özellikle Ege bölgesinde Osmanlı Devleti'nin ticaret yapamaması (Rum izbandid ve keltler yüzünden), Navarin Faciası, Yunanlıların bağımsızlığını ilan etmeleri ve arkasına patlak veren Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyan ederek Suriye ve İç Anadolu bölgesinde Eskişehir'e kadar gelmesi gibi etkenler de sebep olmuştur.²⁹ İlber Ortaylı'ya göre Balta Limanı Muahedesi "bilgisizlikten değil, imkansızlıktan" yapılmıştır.³⁰ Osmanlı Devleti'ne Balta Limanı Muahedesi'ni imzalatmak İngiltere için oldukça zor olmuştur. İki sene süren görüşmeler sonucunda hem ekonomik hem de politik mecburiyetler sonucunda imzalanmıştır.³¹

Muahede Sonrası Satılması Yasaklı Maddelerin İngiltere Konsolosları Tarafından Provoke Edilmesi: Mersin ve Adana Örneği

Osmanlı Devleti, Adana ve Tarsus bölgelerinde enfiye³², barut, kurşun ve saçma gibi maddelerin ticaretinin yapılmasını yasaklamıştır.³³ Adana Muhassılı ve Zaptiye Kaymakamı tarafından verilen emrin yerine getirilmesi için Hacı Mehmet Ağa, Şakir Bey, Tüfenkçibaşı ve Mirici gibi kişiler İngiltere tüccarlarının mağazalarına gönderilerek, orada bulunan enfiye, barut, saçma ve kurşun gibi ürünler toplatılmıştır. Bu durum İngiltere Devleti'ne saygısızlık olarak yorumlanmış ve protesto edilmiştir.³⁴ İngiliz Konsoloslar, mağazalardan alınan ürünlerin değerlerinin faizi ile ödenmesi istemişlerdir.³⁵ Tarsus'un zaptiye memuru El-Hac Nabi Bey ise kendisinin ve bu işin içinde olan yerel yöneticilerin sadece kanunu uyguladıklarını ve kanuna karşı gelmeyeceklerini söylemiştir. Maliye Müdürü ve Kaymakam tarafından enfiye, saçma ve kurşunun kimseye bir dirhem sattırılmaması ve bu konuda özenli davranılması yönünde talimat almıştır.³⁶ 5 Kasım 1843'de El-Hac Nabi Bey tarafından yazılan mektupta İngiliz tüccarların istedikleri yerden alım satım yapmakta özgür olduklarını fakat Balta Limanı Muahedesi'nde yasaklı maddelere yer verilmediğini bu yüzden de enfiye, barut, kurşun ve saçmanın ticaretinin yapılmasının hem muahedeye aykırı olduğunu hem de Osmanlı Devleti'nin kanunlarına aykırı olduğunu dile getirmiştir.³⁷

20 Mart 1844 Salı günü, Tarsus Kaymakamı Mustafa Ağa'nın emri ile Tarsus'a tellallar çağrılmıştır. Tellallara "Burada Iraklı bulunacak olur ya da bulunan Iraklı şarap işinde ise o kimsenin bilgisi olsun ki beş yüz vurma verilip memleketten defedilecektir" emrini söylemelerini tembihlenerek, Tarsus ahalisine duyurulması için görevlendirilmiştir.³⁸ Fakat bundan on gün önce yani 10 Mart 1844'te Adana Valisi Süleyman Paşa'ya İngiltere konsolosu tarafından gönderilen mektupta Irak bölgesinden gelen şarap ve emsallerinin iltizama vermelerinin muahedeye aykırı olacağı söylenmiştir.³⁹ Süleyman Paşa, 22 Mart 1844'te göndermiş olduğu mektupta İngiltere konsolosuna aslında bu durumun şartlara aykırı olmadığını, bunun kanun olduğunu ve kendi tüccarlarının yaptığı ticarete usulsüzlükler olduğunu söylemiştir. Osmanlı Devleti'nde alkollü ürünlerin satışı yasaktı. Bunlar sadece iltizamlar tarafından gerçekleştirilirdi. Bu şarap ve emsallerinden sorumlu olan Dimitri adındaki kişiye iltizam verilmiştir. Varidat defterinde böyle kayıtlıdır. İngiliz tüccarları mallarını toptan satmaları icap ederken perakende satmaya kalkmışlardır dolayısıyla bu durum muahedenin şartlarına aykırılık teşkil ediyordu. Irak bölgesinde kaçak

²⁸ Charles Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), 76.

²⁹ Hali İnalçık ve Donald Quataert, ed. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*. C. 2. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 2:943-946.

³⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 49. Baskı. (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 84.

³¹ Seyfettin Gürsel, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 689.

³² Enfiye tütün, yüksek nikotin içeriğine sahip, bergamot, karanfil, tarçın ve karbonatın karıştırılarak elde edilen, burun deliklerine doldurularak kullanılan bir tütün ürünüdür. Bu isim, el bileği ve parmak arasına yerleştirildiğinden alınmıştır. Zeynep Taşdemir, "Tütün Ürünleri," *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi* sayı: 4 (2016): 27-31.

³³ TNA (The National Archives: İngiliz ulusal Arşivi), FO (Foreing Office: Dışişleri Bakanlığı) 195 / 205, 18 Ekim 1842 (Fi 13 Ramazan Sene 12[58])

³⁴ TNA, FO 195 / 205, 7 Nisan 1843 (Fi 7 Rebiü'l-evvel Sene 12[59]), (No:1 El-Hac Nabi Bey'e gönderilen protesto mektubudur.)

³⁵ TNA, FO 195 / 205, 7 Nisan 1843 (Fi 7 Rebiü'l-evvel Sene 12[59]), No: 2

³⁶ TNA, FO 195 / 205, 31 Ekim 1843 (Fi 7 Şevval Sene 12[59])

³⁷ TNA, FO 195 / 205, 5 Kasım 1843 (Fi 12 Şevval Sene 12[59])

³⁸ TNA, FO 195 / 205, 21 Mart 1844 (Fi 1 Rebiü'l-evvel Sene 12[60]), No: 2

³⁹ TNA, FO 195 / 205, 10 Mart 1844 (Fi 19 Safer Sene 12[60]), No: 1

ürettilip getirilen şarap ve emsalleri varidat olarak defterlere yazılmadığı için hazineye de zarar vermekteydi.⁴⁰

25 Mart 1844 Cumartesi günü, Tarsus/Kıbrıslı Mahallesinde Dimitri ve emrinde çalışan birkaç tüfekçi mağazaları gezerek şarap teftişi yapmıştır.⁴¹ Tüccar Dimitri, Tarsus'ta zecriye defterine kayıtlıdır.⁴² Tüccarın tam ismi ise Dimitri Sarsok'tur.⁴³ Tarsus'ta buna benzer başka bir olay daha yaşanmıştır. 25 Mart 1844 Cumartesi günü Tarsus Kaymakamı Mustafa Ağa ve meclis tarafından yine tellallar çağrılmış ve satışı yasak olan tuz için "Kimse tuz alıp satmasın, sabuncu, bakkal ve başka kimseler ve esnaf tuz yasağına karışmasınlar. Eğer bu suçlular yakalanırsa cezası boynuna işkence takıp, eşek üzerine bindirilip, Tarsus'un içinde baştan aşağı gezdirildikten sonra beş yüz kırbaç olacaktır. Sonra ise suçlunun ayağına zincir takılıp 5 ay boyunca çarşı pazarı süpürüp, ben cezaya layığım diyerek bağıracaktır." görevli bu duyurunun Sultaniye'den başlayarak tüm Tarsus içinde söylemeleri için görevlendirilmiştir. Bu olay üzerine 25 Mart 1844'te İngiliz konsolosu durumu protesto ederek Adana Valisi Süleyman Paşa'ya ve meclis-i şuraya bir açık mektup göndermiştir. Konsolosun mektubunda "bu işin İngiliz tüccarların zarar etmeleri için tasarlandığı, Tarsus kaymakamının ve meclis-i şuranın içerde ve dışarda zorba olarak adlandırıldığı, İngiliz tüccarların başına bir şey gelirse bunun sorumlularının kaymakam ve meclis olacağı, gerek zaptiyeden gerek başka birileri tarafından İngiliz tüccarlarının işine bir miktar zarar, ziyan ve benzeri olmasa dahi sitem ve rencide bile olacak olurlarsa cevabını siz verirsiniz" diyecek kadar ileri gitmiştir.⁴⁴ Konsolos 4 Nisan 1844 tarihinde gönderdiği ikinci mektubunda ise Tüccar Dimitri'nin cezalandırılmasını istemiştir. 8 Nisan 1844 tarihinde Süleyman Paşa tarafından gönderilen mektupta durum şu şekilde özetlenmiştir. İngiliz tüccarların satacakları mallara mâni olmadıklarını fakat satışının kanunen yasak olan malları satamayacaklarını, Tüccar Dimitri ile ilgili mahkemenin oluşturulduğunu fakat karar verme yetkisinin kendisine ait olmayıp Kadı Efendi'ye ait olduğunu, tüccarların ticareti hakkaniyet doğrultusunda yürütmelerini ve Balta Limanı Muahedesine sadık kalmalarını rica etmiştir.⁴⁵

4 Kasım 1844 Pazartesi günü Adana'da elçi vekili Hoca Naum Hekim'in tuzuna Tüfenkçibaşı ve emrindeki bazı tüfenkçiler tarafından kıymeti 5 parden hesaplanarak malına el konmuştur. Konsolos, Süleyman Paşa'ya mektup göndermiş ve daha önce bu konu hakkında bilgi verilmediğini, tuza el konma işinin zorla yapıldığını, Hoca Naum Hekim'in bu işten zarar ettiğini, bu tuzun kısa zamanda teslim edilmesini istemiştir.⁴⁶ 22 Kasım 1844'te Konsolos, Süleyman Paşa'ya tehditkâr bir mektup göndermiştir. "Naum'un tuzunu derhal vereceksiniz ve kıymetinin 75 parden vereceksiniz eğer ki malı teslim etmezseniz bizzat gelip kendim alacağım" gibi hayli cüretkâr ifadeler kullandıktan sonra Hoca Klebarton ve Hoca Konstantin Lapyar'ın gemilerinin karaya ayak bastırılmadığını, bunu da Tarsus kaymakamının emri ile olduğunu iddia etmiştir.⁴⁷ 24 Kasım 1844 Pazar günü Süleyman Paşa, Naum'un tuzuna devletin kanunları gereğince el konulduğunu ve tuzun tek elden idare edilerek satılabileceği, Naum Efendi'nin tuzu perakende satışının yapmasının yasak olduğunu, tuzun Tüccar Nikola'ya toptan satılması gerektiğini aksi halde kantar ile parça parça satarsa yasalara da aykırı olacağını ve tuzu iskeleye göndereceğini ifade etmiştir.⁴⁸ Süleyman Paşa'nın 30 Kasım 1844'te gönderdiği mektuba göre gemiyle gelen tuzun kantarla ölçülüp satılması günün meri kurallarına göre yasaktı. Mal perakende verilecek olursa bu tüccarlık değil esnaflık vazifesine girmektedir. Tuz maddesi büyük gelirler olduğundan toptan alım-satım yapılmaktaydı. Malın toptan satışı yapılmazsa son bölgeye götürülerek satma işlemi Osmanlı memurlarının gözetiminde yapılmalı ve varidat defterine kaydedilmeliydi. Bu durum İngiliz tüccarlarına birçok kez bildirilmiştir. Ticaret, güven ve barış içinde yapılacaksa kanunlara uyulmalı ve ticaret bu usuller üzerinden icra edilmeliydi. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde pek çok ülkeden konsolos ve tüccar bulunmaktadır fakat İngilizler kadar usullere aykırı hal ve hareket ederek meşhur olanları görmek pek mümkün değildir.⁴⁹

Klebarton ve Konstantin Lapyar'ın gemilerinin karaya ayak bastırılmadığı meselesine gelinecek olursa, 29 Kasım 1844'te yazılan rapordan neden gemiden malların indirilmesine zorluk çıkarılmasının sebebi görülecektir. Aslında gemi, Mora Adası halkından olan Osmanlı Devleti vatandaşı Reis Mehmed Ebu Ali (Reis Mehmed Dai) isimli kişidir.

⁴⁰ TNA, FO 195 / 205, 22 Mart 1844 (Fi 2 Rebiü'l-evvel Sene 12[60]), No: 3

⁴¹ TNA, FO 195 / 205, 26 Mart 1844 (Fi 6 Rebiü'l-evvel 12[60]), No: 5

⁴² TNA, FO 195 / 205, 26 Nisan 1844 (Fi 7 Rebiü'l-ahir Sene 12[60])

⁴³ TNA, FO 195 / 205, 25 Nisan 1844 (Fi 6 Rebiü'l-ahir Sene 12[60])

⁴⁴ TNA, FO 195 / 205, 25 Mart 1844 (Fi 5 Rebiü'l-evvel Sene 12[60]) No: 1

⁴⁵ TNA, FO 195 / 205, 8 Nisan 1844 (Fi 19 Rebiü'l-evvel Sene 12[60])

⁴⁶ TNA, FO 195 / 205, 17 Kasım 1844 (Fi 6 Zi'l-kade 12[60])

⁴⁷ TNA, FO 195 / 205, 22 Kasım 1844 (Fi 11 Zi'l-kade 12[60])

⁴⁸ TNA, FO 195 / 205, 24 Kasım 1844 (Fi 13 Zi'l-kade 12[60])

⁴⁹ TNA, FO 195 / 205, 30 Kasım 1844 (Fi 19 Zi'l-kade sene 12[60])

Reis Mehmed Dai, Simon Pedani isimli aracıyla Klebarton ve Konstantin Lapyar ile anlaşarak serbest ticaretten faydalanmak istemiştir.⁵⁰ Yani yapılmak istenen husus, günün kanun hükümlerine aykırıdır ve hukuksuzdur.

9 Mayıs 1847 Pazar günü Tarsus Kaymakamı Yakup Ağa, İngiliz tüccarların terazi, endaze ve arşın tutmak gibi Osmanlı vatandaşlarına özgün olan ölçüm birimlerini kullanmamaları ve barut, kurşun ve saçma gibi harp malzemelerinin satışının yasak olduğunu bunların sadece devlet tarafından yürütülebileceğini aktarmıştır. Harp malzemelerine talep olmadığı zaman ise devlete ait emanette muhafaza edildiğini belirtmiştir.⁵¹ Kaymakam Yakup Ağa, Balta Limanı Muahedesi'nden sonra Hariciye Nezareti Müsteşarı Mehmet Nuri Bey'in yasaların şüpheye yer bırakmayacak derecede açık olduğunu İngiltere Elçisi Ponsonby'e söylediğini ve kendisinin de aynı görüşte olduğunu bu sebeple katiyen bunların satışının yapılmaması konusunu İngiltere'nin Kayseri konsolosu Henry Suter'a yazarak kendisini uyarmıştır.⁵²

Görüldüğü gibi İngiliz konsoloslar ve tüccarlar, her fırsatta Balta Limanı Muahedesi'nin ikinci ve üçüncü maddelerinden kendilerine pay çıkararak istediği gibi alım satım yapabilmelerinin serbest olduğunu dile getirmişlerdir. Nassau William Senior, Osmanlı Devleti'nin Balta Limanı Muahedesi'nden sonra İngiltere'ye serbest ticaret hakkı verdiğini fakat bunu malın toptan satış için verdiğini belirtmiştir.⁵³ Balta Limanı Muahedesi sonrası Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan Avrupalılar ve özellikle İngiliz tüccarlar şartlara aykırı birçok girişimde bulunmuşlardır. Getirdikleri malları toptan satmaları gerekirken bunu perakende olarak satıp tüccarlık görevlerinden vazgeçerek esnaflık görevine başlıyorlardı. Bu durum hem Osmanlı Devleti için kötü bir gidişat oluşturuyor hem de yerli esnafın durumunun ağırlaşmasına sebep oluyordu. Osmanlı Devleti'nin dar boğaza girdiği bu dönemlerde İngiliz tüccarlar devlete bir yük daha getiriyorlardı. Kaçak yapılan ticaret ve perakende satış gelir olarak kaydedilemiyor buna mukabil satışının sadece devlet tarafından yapılan ürünleri (yed-i vahit) de alarak ekonomiyi iyice çıkmaza sokuyorlardı. Bu durum devletin yarasına tuz basacak bir hal alıyordu.

Avrupalı tüccarların, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim vatandaşlar ile ticari ilişkiler kurması Müslüman esnafın ticaretini sekteye uğratmıştır. Avrupalı tüccarların, yerli esnaflığa el atmaya başlaması sadece yabancı tabiiyetine giren Osmanlı ahalisi ile sınırlı kalmamıştır. Ayrıca, esnaf teşkilatının rahatsızlığının nedenlerinin sadece meslekten yetişmeyen yabancıların meslek kadrolarını doldurmalarıyla sınırlı olmadığını ve bunun yanı sıra mali sistemle birlikte para ayarının bozulmasından ve fiyat hareketlerinden dolayı yaşadıkları zorlukların sebebinin de oluşturmuştur.

Yabancıların esnaflık faaliyetleri arasında meyhanecilik de bulunmaktaydı. Ayrıca, Müslüman çoğunluğun yaşadığı Osmanlı ülkesinde bazı yerlerde içki satılması halkı da rahatsız etmiştir. Rum tüccarlar, Irak ve Suriye bölgesinde yerleşmiş ve kiraladıkları hanelerde kaçak içki üretimi yapmışlardır. Osmanlı esnaflığına sızmış Avrupalı tüccarların, özellikle meyhane ve enfiye işine girmeleri de ayrı bir sıkıntı konusu olmuştur.⁵⁴ Böylelikle Balta Limanı Muahedesi ile yapılan ticaret muahedesi sayesinde Avrupalı tüccarlar, Doğu Akdeniz'de ve Osmanlı Devleti'nin üzerinde egemenlik kurma vasıtalarından biri haline gelmiş Osmanlı Devleti'nin kendi dış ticaretini denetleme ve bu ticaretten vergi alma yetkisi azalmıştır. Aynı zamanda devletin önemli miktarda gelir kaybına neden olmuş ve mal akışını denetleme zorluğu ile karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca, sadece ticaretin sadece yabancı ticaret ile sınırlı olması düşüncesi varken, uygulamada İngiliz tüccarları ve İngiltere koruması altındaki gayrimüslimler tarafından dükkanlar açma hakkı gibi geniş kapsamlı hakların kullanılmasına izin verilmiştir.⁵⁵ Müslümanlardan ve Türklerden toprakla uğraşanlar ürünlerini; Rum, Ermeni ve bazen de Yahudi tüccarlara ya da onların sahip olduğu büyük çiftliklere satarlardı. Bu sistem içerisinde tarım ürünlerinin fiyatları düşük ancak araçların ve tüccarların karları büyüktü. Gayrimüslim tüccarların çoğu, konsolosluklar kanalıyla İngiliz vatandaşlığına geçer ve böylece aşırı kâr hakkı elde ederlerdi. Bu durum, Türkler ve diğer Müslümanların ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesine ve tüccarların karlarının artmasına

⁵⁰ Bu olaya dair bilgiler Re'is Mehmed Ebu Ali'nin bizzat konsolosa mektup göndermesi ile elde edilmiştir. Gemiye dair ayrıntılı bilgi gemi de yasaklı madde olan tuz yüklüdür, gemi de on beş kişi vardır ve gümrük vergisi olarak on beş bin kuruş vergisi çıkmıştır. TNA, FO 195 / 205, 29 Kasım 1844 (Fi 18 Zi'l-kade 12[60])

⁵¹ TNA, FO 195 / 280, 9 Mayıs 1847 (Fi 23 Cemaziye'1-evvel 12[63])

⁵² TNA, FO 195 / 280, 8 Haziran 1847 (Fi 23 Cemaziye'1-ahir Sene 12[63])

⁵³ Kütükoğlu, 193-202.

⁵⁴ Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devleti'nde Ecnebilerin Esnaflığı Meselesi (1838-1861)," *History Studies International Journal of History* 9, sayı: 3 (2017): 141-164.

⁵⁵ Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and The World Economy-The Nineteenth Century*, çev. Kudret Emiroğlu. 1. Baskı. (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 51.

neden olmuştur.⁵⁶

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin gümrük oranlarını azaltmaya ikna etmek için çeşitli gerekçeler ileri sürmüştür. Bu gerekçelerden en ilginç anlaşılanın yürürlüğe girmesi halinde Osmanlı Devleti'nin bu durumda herhangi bir bütçe gideri ya da azalması ile karşılaşmayacağı iddiasıdır. İngilizlere göre vergi oranlarındaki yüksek oranlar tarım üretimini ve ticaret hacmini olumsuz etkiliyordu. Onlara göre serbest ticaret düzenine geçildiğinde üretimin ve ticaretin artacağı muhakkaktı bu nedenle, vergi gelirlerinde herhangi bir azalma mümkün değildi.⁵⁷

Balta Limanı Muahedesi öncesinde Osmanlı devlet adamlarını etkileyen fikirler olduğu gibi etkilenmelerine sebep olan bazı kişiler de vardı. Osmanlı devlet adamlarının fikirlerini etkileyen Ricardo ve Adam Smith gibi iktisatçıların yanında İngiliz konsolosları ve Avrupa'ya eğitime giden Türkler de önemli roller üstlenmişlerdi. 1830-1837 seneleri arasında Osmanlı Devleti'nde İngiliz konsoloslukunda başkatip olarak görev yapan David Urquhart, serbest ticaretin Osmanlı Devleti'nde uygulanabileceğini ve bunun için Osmanlı'nın ideal bir ülke olduğunu dile getiriyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanı olan Palmerstone'ın amacı Çarlık Rusya'sına karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktı. Palmerstone, liberal muhafazakâr bir görüşe sahipti. Düşüncesini etkileyen kişi ise Burke olmuştur. Palmerstone'ın Osmanlı Devleti için düşünceleri; ekonomik gelişmeyi ilerletecek yeniliklerin yapılması ve yönetsel yeniliklerin yapılmasıydı. Palmerstone'ın Osmanlı Devleti için görüşü merkantilizme yakınken, Urquhart'ın fikri ise tam zıttı idi. Devlet adamlarını etkileyen bir başka fikir ise Sadık Rıfat Paşa'nın fikirleriydi. Sadık Rıfat Paşa, Avusturya'ya 1837 senesinde elçi tayin edilmişti. Kendisi Osmanlı Devleti'ne "kameralizm" fikrini getiren ilk kişi olmuştur.⁵⁸

Gerek İngilizler gerekse bazı Osmanlı bürokratlarının kabulleri işe şekillenen anlaşmaya benzer şekilde diğer Avrupa ülkeleri ile de çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve böylece Osmanlı Devleti, bir serbest ticaret bölgesi haline getirilmiştir. Bu anlaşmalar, İngiltere'nin Çin'e dayattığı Nanking Anlaşması gibi savaş sonrasında imzalanmamış olmasına rağmen, Çin'deki ayrıcalıklardan daha geniş kapsamlı hakları ihtiva ediyordu.⁵⁹ Ayrıca anlaşma ile İngiltere endüstri kapitalizmine ve likiditenin menfaatine uygun olarak dış ticarete açılmasının hukuksal normlarının temeli de Osmanlı topraklarında atılmıştır.⁶⁰ Osmanlı Devleti zamanla gümrük vergi sistemini değiştiremez veya yeni vergiler koyamaz duruma gelmiştir.⁶¹

Sonuç

Tarihi Haçlı Seferlerine değin giden Türk-İngiliz münasebetlerinde Levant Company Şirketinin bir temsilcisi konumunda olan William Halborne'un 1582 tarihinde İstanbul'a büyükelçi olarak atanması ile başlayan süreç 19. yüzyılın ilk yarısına değin müteakabiliyet esaslı gözetilerek ciddi sorunlar olmaksızın yürütülmüştür.

Napolyon'un 1798 tarihinde Mısır'ı ele geçirmesi ile başlayan süreç, Osmanlı Devleti'nin zayıflığının ortaya çıktığı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Söz konusu işgal girişiminden çok kısa bir süre sonra ciddi bir sorun kaynağı olarak ortaya çıkan Mehmet Ali Paşa isyanı ve Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıkları İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne bakışını köklü olarak değiştirmiştir. Bu bakış değişikliğinin bir sonucu olarak Balta Limanı Anlaşmasının imzalanmasından bir müddet evvel dış ticarete vergi ödememeye başlayan İngiliz tüccarların bu durumu Osmanlı Devlet idarecileri için ciddi bir soruna dönüşmüştür.

Aslında devlet idarecileri, Balta Limanı Anlaşmasına giden süreçte devletin İngilizlerden alacağını tahsil etme yollarını denemişler ancak hiçbir netice alamamışlardır. Söz konusu alacakların bir tahsil yolu olarak ise İngilizlerle müzakere yolu denenmiştir. Bu süreci iyi yönetemeyen devlet idarecileri Balta Limanı anlaşmasını imzalamak zorunda kalmışlardır. Anlaşmanın imzalanması ile birlikte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kapitalizmi ile bütünleşmesine

⁵⁶ Karpat, 192-194.

⁵⁷ Gürsel, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", 688-690.

⁵⁸ Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 618-624.

⁵⁹ 1842 senesinde imzalanan Nanking Antlaşması sonucu Çin, İngiltere'nin ticari güdümüne girmiş ve ithal mallara %5 gümrük vergisi uygulanmıştır. Ayrıca, Hong Kong bölgesi de İngiltere'ye bırakılmıştır. Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 642-651.

⁶⁰ Pamuk, "19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti", 653-655.

⁶¹ Jacques Thobie, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 727-725.

yönelik ilk adımını atmış; tüm tekellerin kaldırılmasını, İngiliz tüccarlarının Osmanlı mallarını satın alma ve ihraç etme hakkına sahip olmalarını temin etmiş ve ithalat vergisinden muaf tutulmalarını sağlamıştır.

Anlaşmanın içeriği dikkatli bir şekilde incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerini düşük düzeyde tuttuğu, yerli sanayiye koruma noktasında önlemi ihmal ettiği ve gümrük duvarlarını yükseltme imkânını da kendi eli ile İngilizlere teslim ettiği anlaşılmaktadır. İngiliz tüccarlar, Osmanlı Devleti'ni sağlam bir kazanç aracı olarak görmüşlerdir. Çalışmada ele alındığı üzere Mersin ve Adana'da yerel idareciler her ne kadar çeşitli direnç unsurlarını sahaya sürmek istemişlerse de İngiliz konsolos ve yetkililer buna fırsat tanımamışlardır.

Balta Limanı Muahedesi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve ticari yapısında dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Muahede, serbest ticaretin kapılarını ardına kadar açarken, Osmanlı Devleti'nin kendi ekonomik çıkarlarını koruma yeteneğini ciddi şekilde kısıtlamıştır. Muahede öncesi dönemde Osmanlı Devleti, ithalatı sınırlandırarak yerel sanayiye koruma politikalarına sahipti. Ancak muahede ile birlikte Osmanlı ekonomisi serbest ticarete açıldı. İngiliz tüccarlar ve konsoloslar, Balta Limanı Muahedesi'ni kendi çıkarlarına göre yorumlamışlardır. Malları toptan satmaları gerekirken perakende satış yaparak esnafılık işine de girmişlerdir. Bu, özellikle tekstil sanayi olmak üzere birçok sektörde yerli üretimin zarar görmesine yol açmıştır. İngiliz mallarının Osmanlı piyasasında yoğunlaşması, yerel üreticilerin rekabet edemez hale gelmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'ni mali zarar sürükleyen ithalat vergilerinin düşürülmesi, devletin gelirlerinde önemli bir azalmaya yol açmıştır. Bu da devletin finansal zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Muahede, Osmanlı ekonomisini dışa bağımlı hale getirerek ulusal bir endüstri oluşturma yeteneğini engellemiştir. İngiliz malı ürünlerin piyasaya girişi, yerel üreticilere ciddi bir rekabet oluşturmuş ve birçok yerel sanayi zarar görmüştür. Muahede, Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerini sadece %3 oranında almasına izin veriyordu. Bu, devletin başlıca gelir kaynaklarından biri olan gümrük resmi varidatlarının ciddi bir düşüşüne sebep olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni ekonomik sıkıntılara ve dış borçlanmaya daha fazla yönlendirmesine etki etmiştir. İngiliz tüccarların ve konsoloslarının yaptıkları usulsüzlükler ve hatta Osmanlı yerel idarecileri ve tüccarlarını zorlamaları işleri iyice kötüye götürmüştür. Ekonomik dönüşüm, Osmanlı toplumunun sosyal yapısını da etkilemiştir. Sanayileşmenin sekteye uğraması ve yerel üretimin gerilemesi, şehirlerde işsizliği ve yoksulluğu arttırmıştır. Bu da toplumsal huzursuzluğa ve göçlere neden olmuştur. Yerli tüccarların ürünleri için talebin azalması, Osmanlı tarımının durağanlaşmasına yol açmıştır. Bu, Osmanlı Devleti'nde kırsal kesimin yoksullaşmasına ve şehirlere göçün artmasına beraberinde getirmiştir. İngiliz sanayi ürünlerinin ucuzluğu ve çeşitliliği nedeniyle Osmanlı Devleti'nde tarım ürünlerine olan talebin azalmasının etkisi yerli tüccarlar arasında ekonomik sıkıntılar yaşatırken, İngiliz tüccarlarının bol kazanç elde etmesi ile sonuçlanmıştır. İngiliz tüccarlarının arkasında duran ve onlara önyak olan konsoloslar, çoğu zaman şartlara aykırı hareket etmişler ve muahede var olmayan hükümleri kendilerine göre yorumlayarak var gibi göstermişlerdir. Konsoloslar, muahede hükümlerini kendilerine göre yorumlamakta oldukça marifetli oldukları gibi İngiliz tüccarlarının bulunamayacağı sahadalar da ise gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını da kullanmışlardır.

Muahede, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik etkisini pekiştirmiş ve bu durum, Osmanlı'nın dış politika kararları üzerinde de dolaylı etkilere sahip olmuştur. Ekonomik olarak İngiltere'ye bağımlı olan Osmanlı Devleti zamanla politik bağımlılığa da dönüşmüştür. Osmanlı Devleti, dış politika kararlarında İngiltere'nin çıkarlarını göz etmek durumunda kaldığı dönemler olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin uluslararası meselelerde hareket kabiliyetini sınırlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nde bozulan ekonomi ile birlikte bu mali bulanımdan çıkmak için dış borçlanmaya yönelmiştir. Bu borçlanma, politik bağımlılığında daha da derinleştirmiştir. Borç veren ülkeler, borçlarını geri alabilmek için Osmanlı Devleti üzerinde daha fazla söz sahibi olmaya çalışmışlardır.

Balta Limanı Muahedesi, İngiltere tarafından oldukça kazançlı olmuştur. Muahede ile İngiliz mallarına Osmanlı pazarında ciddi avantajlar sağlamıştır. Bu, İngiliz sanayi ürünlerinin Osmanlı piyasasına hâkim olmasına neden olmuştur. Osmanlı üreticilerinden ve tüccarlarından alınan hammadde, İngiliz endüstrisini beslerken, İngiliz ürünleri Osmanlı piyasasını domine etmiştir. Gümrük vergilerinin düşürülmesi sayesinde İngiliz tüccarlar için Osmanlı pazarı daha cazip hale gelmiştir. Bu durum, İngiliz ticaretin gelişmesine ve ekonomik kazancının artmasına neden olmuştur. Balta Limanı Muahedesi ile İngiltere, Osmanlı Devleti üzerinde politik ve ekonomik bir üstünlük kazanmıştır. Bu durum özellikle 19. yüzyılda Orta Asya'da İngiltere ve Rusya arasındaki stratejik rekabet de İngiltere'ye avantaj sağlamıştır. İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarında daha fazla nüfuz etmesi, İngiltere'nin Orta Doğu ve Asya'daki sömürgeci etkisinin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Bu durum özellikle 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'nin petrol bakımından zengin bölgelerde faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.

Muahede, İngiltere'nin yalnızca ekonomik yönden kazançlı olmasından ziyade Osmanlı Devleti'nin içine nüfuz eden İngilizlerin devleti her yönden boyunduruğa vurmak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin iktisadi yönden elini kolunu bağladıkları yetmezmiş gibi siyasi manevralar ile boynunu da bükmeye çalışmışlardır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü vikaye ediyorum demesinin altında yatan başlıca sebebi, ticari kaygılarından ve siyasi çıkarlarından öteye gitmemektedir. İngiltere, yerel yöneticileri baskı altına almaya çalışması yetmezmiş gibi Osmanlı yönetimini de baskı altında tutmaya çalışmıştır. 1836 tarihinde meydana gelen Churchill hadisesi İngiltere-Osmanlı münasebetlerinin nasıl olduğu konusunda bizlere bir benzersiz örnek teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin güçsüz ve bitap durumundan faydalanan İngilizler, Devlet-i Âli'ye bin bir türlü zorluklar çıkararak Hariciye nazırını görevden alınmasını istemeleri içlerini soğutmamış olacak ki Osmanlı subayının da cezalandırılmasına sebep olmuşlardır. İngiliz William Churchill masum bir Türk çocuğunu tüfekle vurduğu halde üstüne pırlantalı iftihar nişanı almış bu da yetmezmiş gibi on bin kantar yağ satım ruhsatını da almıştır. Aynı Churchill, 1840 tarihinde Ceride-i Havadis gazetesini kurmuştur. 1836 tarihinde Churchill hadisesinde yaşananlar bu duruma en iyi örnek olabilecek iken Balta Limanı Muahedesi sonrası Adana ve Tarsus yerel yöneticilerini, İngilizlerin bayrakları açarak nasıl baskı altında tutulduğu gözler önüne serilmiştir. İngilizler her fırsatta durumu kendi lehine çevirmeye, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim vatandaşlara "sözde" sahip çıktığı ve onları kendi siyasi ve iktisadi amaçları doğrultusunda kullanmayı hiç ihmal etmeyerek afiş yutturmuşlardır. Durum bunlarla da sınırlı kalmamış muahedenin bile mürekkebi kurumadan ağız değiştirip Osmanlı Devleti'ni boyunduruk afitına girdirmeye çalışmışlarının yanında siyasi arenada İngiltere'nin müttefiklik desteği olmadan Osmanlı Devleti'nin yaşamasının olanaksız olduğunu savunmuşlardır. Rusya, Osmanlı Devleti için "hasta adam" yakıştırmasını yaparken; İngiltere ise, Osmanlı Devleti'nin ateş getirdiğini düşünüyordu. İşin en vahim kısmı ise Yunan isyanında bile İngiltere'nin müttefik olmadığı açıkça görülmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin yöneticileri Balta Limanı Muahedesi'ni siyasi ve ekonomik kazanç olduğu için imzalamamış tam aksine tüm bu durumlar gözetildiğinde mecburiyetten imzaladıkları anlaşılmaktadır. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu her fırsatta kendi hanesine döndüren İngiltere, emperyalizm içgüdüsünü zilsiz oynayarak şüphe bırakmamıştır.

Genel olarak Balta Limanı Muahedesi, 19. yüzyılın önemli ticaret antlaşmalarındandır. Bu muahede, İngiltere'nin küresel ekonomik ve politik dominasyonunu pekiştirerek, özellikle İngiltere'nin dış politikada dominyonuna oldukça katkı sağlamıştır. Sonuç olarak Balta Limanı Muahedesi, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve siyasi sistemini temelinden değişime uğratmıştır.

Extended Abstract

The Treaty of Balta Liman was signed in 1838 between the Ottoman Empire and England. This treaty was signed during a period in which Western powers were increasing their economic, political, and military dominance in the Ottoman Empire. The treaty was signed at a time when the Ottoman Empire was at risk of losing its economic and commercial independence. The treaty includes a provision that allows English ships free entry and exit to all ports on the coasts of the Ottoman Empire. Additionally, English traders were granted special privileges in Ottoman territory. The Treaty of Balta Liman was one of the first commercial treaties signed by the Ottoman Empire with Western powers. This treaty opened the door for the Ottoman Empire to Europe and served as an example for other treaties that were signed with Western powers.

The conditions of the treaty encompassed the terms of the commercial treaty that the Ottoman Empire made with England. Among these conditions were English traders having special privileges in the Ottoman Empire, English ships being granted free entry and exit to ports on the Ottoman Empire's coasts, and England being exempt from customs duties in the Ottoman Empire. The consequences of the treaty had both positive and negative effects on the Ottoman Empire. On the one hand, the treaty led to the revival of the Ottoman Empire's economy, an increase in trade volume, and the creation of new job opportunities. On the other hand, England's economic and political influence over the Ottoman Empire increased, and the Ottoman Empire's economic and commercial independence was limited.

One of the most significant impacts of the Treaty of Balta Liman was its economic effects. The treaty directly affected the economy of the Ottoman Empire and led to economic developments in the post-treaty period. Following the treaty, Western merchants and companies began to operate in the Ottoman Empire. These merchants purchased raw materials and products from the Ottoman Empire and exported them to the West. Additionally, the treaty led to the start of industrialization movements in the Ottoman Empire. Following the treaty, Western technologies and production

methods were implemented in the Ottoman Empire. Another economic impact of the treaty was that it increased the borrowing needs of the Ottoman Empire. Following the treaty, the Ottoman Empire began to borrow from Western countries to provide the necessary financing for modernization movements, which increased the country's debt burden. After the treaty, Western countries primarily used Christian traders for their commercial activities in the Ottoman Empire. This led to the economic empowerment of Christian minorities and their demand for more rights. Christian traders had a special status in the Ottoman Empire and were able to obtain more privileges as a result. The economic empowerment of minorities and their demand for more rights after the treaty led to a change in policies towards minority rights in the Ottoman Empire. The Ottoman Empire had to make reforms that granted more autonomy to Christian minorities in order to protect their rights.

The Treaty of Balta Liman had an impact on liberalism in terms of the Ottoman Empire's liberalization of foreign trade and the signing of a free trade agreement with England. The treaty was a significant turning point in the Ottoman Empire's trade relations with European countries. With the treaty, the Ottoman Empire gained the right to engage in free trade with England in accordance with the free trade principles prevalent in Europe. This was an important step towards the Ottoman Empire's integration into the European free trade system and the removal of restrictions on its foreign trade. The treaty also led to liberalization within the Ottoman Empire's domestic market. Under the terms of the treaty, the Ottoman Empire allowed free importation of English products and granted special privileges to English companies. This forced Ottoman Empire's domestic producers to compete and led to liberalization within the domestic market.

The political effects of the Treaty of Balta Liman are also significant. The treaty revealed many problems related to the political and economic situation of the Ottoman Empire. Among these problems, the privileges granted to English merchants and the free entry and exit of English ships to Ottoman ports stand out. The treaty increased the political influence of England over the Ottoman Empire. It allowed England to become effectively involved in the Ottoman Empire and to increase its influence in the process of the country's opening to the West. The Treaty of Balta Liman also set the limits of economic and commercial independence in the Ottoman Empire. The special privileges granted to English merchants increased the dependency of the Ottoman Empire on Western powers and increased the influence of England over the country's economic and commercial decisions. Indeed, the political effects of the treaty are not only limited to the Ottoman Empire. The treaty increased England's influence in the Middle East and the Mediterranean, serving England's strategic interests in this region. It enabled English companies to expand their activities in the Middle East.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement: Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information: Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SLO-2021-11552 kodu ile desteklenmiştir. / This study was supported by Erciyes University Scientific Research Projects Unit with the code SLO-2021-11552.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate Fikir – C.K % 80, A. Ö. % 20; Tasarım – C.K % 80, A. Ö. % 20; Denetleme – C.K % 100; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – C.K % 50, A. Ö. % 50; Analiz ve/veya Yorum C.K % 20, A. Ö. % 80; Literatür Taraması – C.K % 50, A. Ö. % 50; Yazıyı Yazan – C.K % 20, A. Ö. % 80; Eleştirel İnceleme – C.K % 100. / Conception – C.K % 80, A. Ö. % 20; Design C.K % 80, A. Ö. % 20; Supervision – C.K % 100; Data Collection and/or Processing – C.K % 50, A. Ö. % 50; Analysis and/or Interpretation – C.K % 20, A. Ö. % 80; Literature Review – C.K % 50, A. Ö. % 50; Writing Manuscript – C.K % 20, A. Ö. % 80; Critical Review C.K % 100.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Muahede 199; Name-i Hümayun Defteri, XI, s. 189-190, hkm. 22
- TNA (The National Archives: İngiliz Ulusal Arşivi), FO (Foreing Office: Dışişleri Bakanlığı) 195/205, 18 Ekim 1842 / (Fi 13 Ramazan Sene 12[58]).
- TNA, FO 195 / 205, 7 Nisan 1843 / (Fi 7 Rebiü'l-evvel Sene 12[59])
- TNA, FO 195 / 205, 7 Nisan 1843 / (Fi 7 Rebiü'l-evvel Sene 12[59])
- TNA, FO 195 / 205, 31 Ekim 1843 / (Fi 7 Şevval Sene 12[59])
- TNA, FO 195 / 205, 5 Kasım 1843 / (Fi 12 Şevval Sene 12[59])
- TNA, FO 195 / 205, 21 Mart 1844 / (Fi 1 Rebiü'l-evvel Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 10 Mart 1844 / (Fi 19 Safer Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 22 Mart 1844 / (Fi 2 Rebiü'l-evvel Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 26 Mart 1844 / (Fi 6 Rebiü'l-evvel 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 26 Nisan 1844 / (Fi 7 Rebiü'l-ahir Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 25 Nisan 1844 / (Fi 6 Rebiü'l-ahir Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 25 Mart 1844 / (Fi 5 Rebiü'l-evvel Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 8 Nisan 1844 / (Fi 19 Rebiü'l-evvel Sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 17 Kasım 1844 / (Fi 6 Zi'l-kade 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 22 Kasım 1844 / (Fi 11 Zi'l-kade 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 24 Kasım 1844 / (Fi 13 Zi'l-kade 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 30 Kasım 1844 / (Fi 19 Zi'l-kade sene 12[60])
- TNA, FO 195 / 205, 29 Kasım 1844 / (Fi 18 Zi'l-kade 12[60])
- TNA, FO 195 / 280, 9 Mayıs 1847 / (Fi 23 Cemaziye'l-evvel 12[63])
- TNA, FO 195 / 280, 8 Haziran 1847 / (Fi 23 Cemaziye'l-ahir Sene 12[63])
- Beaud, Michel. *Histoire du Capitalisme 1500-2010*. İstanbul: Yordam Yayınları, 2015.
- Burian, Orhan. "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* IX, sayı: 1-2 (1951): 001-041. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000000953.
- Çolak, Kamil. "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)," *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10, sayı: 2 (2008): 141-83.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.
- Gürsel, Seyfettin. "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt, 688-90. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Issawi, Charles. *The Economic History of Turkey, 1800-1914*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert, ed. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*. C. 2. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- İpek, Nedim. "Churchill Vak'ası (1836)," *Belleter* 59, sayı: 226 (1995): 661-714.
- Karaca, Taha Niyazi. "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri," *Journal of Anglo-Turkish Relations* 1, sayı: 1 (20 Ocak 2020): 11-32.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2006.
- Kasaba, Reşat. *The Ottoman Empire and The World Economy-The Nineteenth Century*. Çeviren Kudret Emiroğlu, 1. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Keyder, Çağlar. "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt, 642-52. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kocaoğlu, Mehmet. "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)," *Otam (Ankara)* (1995): 195-210. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000243.
- Kurt, Songül Keçeci. "Osmanlı Devleti'nde Ecnebilerin Esnafılığı Meselesi (1838-1861)," *History Studies International Journal of History* 9, sayı: 3 (2017): 141-64.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

- — —. "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri," *Tarih Enstitüsü Dergisi* sayı: 4-5 (1974): 335-39.
- Mardin, Şerif. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt, 618-34. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine*. 1. Baskı. Ankara: Notabene Yayınları, 2014.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 49. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Özkan, Selim Hilmi. "2. Viyana Kuşatması Sonrası Türk-İngiliz İlişkileri," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* sayı: 18 (20 Haziran 2015).
- Pamuk, Şevket. "19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt, 653-65. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- — —. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993.
- Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1997.
- Taşdemir, Zeynep. "Tütün Ürünleri," *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi* sayı: 4 (2016): 100.
- Thobie, Jacques. "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 3. Cilt, 724-39. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Torun, İshak. *Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2003.